

KERKÜK VAKFI

Önder SAATÇİ
kerkuklu7@hotmail.com

Kerkük Hoyrat Ve Mânilerde Millî Duygular -I-

Mâniler Türk halk edebiyatının en ilgi çekici ve en değerli verimlerindendir. Bütün Türk dünyasında tarihin en eski çağlarından bu yana süregelen bir geleneğin ürünü olan mânilere Türklerin ruhundan kopan eşsiz dil incileridir. Mânilere hayatın her anını, her rengini sığdırabilen Türkler bu nazım biçimini zamanla işleyerek edebî açıdan olgun bir hâle getirmiştirlerdir.

Mâni söyleme geleneği Anadolu'da olduğu gibi Irak Türkleri arasında da yaygındır. Hatta denebilir ki Irak Türkleri, son bir asırda mâni tarzını, bilhassa hoyrat(kesik manı), iç dünyalarının, günlük ve sosyal hayatlarının, dünya görüşlerinin en önemli edebî ifade vasıtasi haline getirmiştir(Terzibaşı 1975: 12-15, Tuzlu 2011: 41-42, Paşayev 1998: 129). Kerkük'ün yetişirdiği güzide kalemlerden Abdulhakim Mustafa Rejioğlu bir yazısında, hoyrat için sunları söylüyor: "Kerkük'ün sesi bu. Bu ses ruhlarımızın amentüsü. Bu ses derflerimizin dermanı. Bu ses yüreklerimizin şifasıdır." (Rejioğlu 1967: 28). Nefi Demirci de "Kerküklü için her hoyrat bir anı, bir olayı, sevinçli veya kederli bir günü anlatır. Hoyrat denince Kerkük'le Türkler akla gelir." (Demirci 1976: 7) diyerek Irak Türklerinin hayatında hoyratın ne derece önemli bir yuttunu ifade ediyor.

Irak Türkleri arasında hoyrat o derece sevilmıştır ki bu nazım biçimini zamanla şiirin de omurgasını teşkil etmeye başlamıştır. Öyle ki bu yörede birçok şair şiir yazmaya hoyrat düzmeyle başlamış; **Hicri Dede, Osman Mazlum, Mustafa Gökkaya, İzzettin Abdi Beyathi, Nazım Refik Koçak, Nasih Bezirgân, Mehmet İzzet Hattat** gibi şairler şiirin, hatta bazıları nesrin çeşitli dallarında türün versellerde hoyratı hiçbir zaman elden bırakmamışlardır. **Ali Marufoğlu, Nihat Akköyuncu, Cumhur Kerküklü, Debbâg Samet Bayraktar, Taha Saki Hamzâlı** ve birçokları da şairliklerini büyük ölçüde hoyrat üzerinden sürdürmüştür. Bu yüzden hoyrat nazım biçimini Kerkük ve çevresinde zamanla çok gelişmiş; aşk, gurbet, hasret, vatan sevgisi, hikmet, mizah, hiciv, vb. konularla zenginleşmiştir. (Terzibaşı 1975: 85-93, Paşayev 1998: 85-93, Saatçi 1997: 157).

Irak Türkmenlerinin son bir asırda yaşadıkları olumsuz şartlar bu kitlenin duygularının dışa vuruşunda hoyratları daha da önemli kılmıştır. 20. yüzyıl boyunca -bugün dahi- varlıklar inkâr edilen, horlanan, temel hak ve hürriyetleri sürekli budanan Irak Türkleri, 1921'de kurulan krallık rejimi ve 1958'den itibaren başa geçen cumhuriyet idareleri tarafından, öz yurtlarında hep ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulmuşlardır. Bu süreçte Irak Türkleri sürgün edilmiş, mallarına el konmuş, kendi dillerini ve kültürlerini yasmalarının ve yaşamalarının öny keşilmiş, çeşitli haksızlıklara ve en büyüğü 14 Temmuz 1959'da olmak üzere, birçok kere katliamlara uğramışlardır. Bütün bu yaşananlar, tarihi çok eskilere dayanan bu topluluğun fertleri üzerinde derin izler bırakmış; yörede yaygın olan hoyrat düzme geleneği de konu bakımından gittikçe zenginleşerek millî temaların da hoyrat ve mânilerde siklikla işlenmesi sonucunu doğurmus- tur. Böylece, Irak Türkleri arasında Anadolu'dakine göre çok daha farklı ve bu yöreye has ürünler ortaya çıkmıştır. Biz bu yazımızda, millî duyguların Kerkük hoyrat ve mânilerdeki ayrıntılarla işlediğini gösteren örneklerde yer vererek hem Kerkük ve çevresindeki bu türünlere dikkat çeken hem de ileride girişilecek bir sınıflandırma çalışmasına malzeme sağlamaya ve bu hususta çalışacak araştıracılara işık tutmaya çalışacağız.

İncelememize geçmeden önce gerek Anadolu gerek Kerkük mânilerinin konu bakımından ele alındığı çalışmalarla bir göz atmak yararlı olacaktır. Bunlardan en önemlisi Doğan Kaya'nın, mânileri konularına göre sınıflandırma çalışmasıdır. Bu çalışmasında Kaya, konularına göre anonim mânileri 26 başlıkta inceleyerek tasnifinin 5. maddesinde "Millî Hislerle Söyledi Mânileri" başlığını kullanmış ve bu başlık altında Anadolu'dan derlenen 12 düz mâniye yer vermiştir (Kaya 2004: 89-90). Ata Terzibaşı ve Erşat Hürmüzlü de millî muhetteva taşıyan Kerkük hoyratlarıyla ilgili birer makale kaleme almışlardır. Hürmüzlü makalesinde, Kerkük hoyrat ve mânilerde millî duyguların "kadere küsmek, Türk bölgelerini tespit etmek ve sevgi göstermek, Türk meseleleriyle ilgilenmek ve

sarsılmaz bir ümitle beklemek” konuları etrafında işlendiğini belirtir (Hürmüzlü 1967: 113-120). Diğer makaledeyse Terzibaşı, 20. yüzyıl başında yaşayan, hem Türkiye’yi hem de Irak Türkmenlerini ilgilendiren bazı siyasi hadiselerin hoymatlarımıza nasıl yansadığını ele alır (Terzibaşı 2003: 14-15). Bunların yanında, Suphi Saatçi, “Kerkük’ten Yükselen Ses” yazısında son yıllarda Irak Türkmenliğinin uğradığı mağduriyetlerin hoymatlara yansımalarını sunarken (Saatçi 1998: 24-26), Nefi Demirci de ünlü eseri Mum Kimin Yanan Kerkük’ün girişinde (Demirci 1976: 5-33) ve Kerkük Sönmeyen Ateş Dinmeyen Hasret kitabının “Kerkük’ün Gizli Dili: Hoymat” bölümünde (Demirci 2011: 105-111) millî duyguların hoymatlarımıza dökülmemesini gösteren örnekler yer verirler (Küzeci 2007: 26-29).

Göründüğü üzere, yukarıdaki çalışmalar pek kıymetli olmakla beraber, Kerkük ve çevresinde dünden bugüne vücut bulmuş millî muhteveli hoymat ve mânilerin bütün ayrıntılarını ortaya koyamaktadır. Bundan dolayı, bu yazında, yukarıda belirttiğimiz maksat doğrultusunda millî temalı Kerkük hoymat ve mânilerini çeşitli ayrıntılarıyla ele almayı çalışacağız.

Bu çalışmada benimsedigimiz bazı tutumları da göz önüne sermekte fayda var: Öncelikle, yazımızın başlığında her ne kadar “Kerkük” ibaresini kulandıysak da söz konusu ettiğimiz ürünlerin bütün Irak Türkmenliğinin ortak malı olduğu unutulmamalıdır. Bu yazında sunulan ürünler yalnızca Kerkük’tedir, Türkmeneli’nin bütün yörenlerinde sevılır ve birçoğu müsiki eşliğinde dile getirilir (Terzibaşı 1975: 121-178, Nakip 2009: 11-19, 39-129; Saatçi 2012: 10-12). Şunu da eklemek isteriz ki mânî ve hoymatlarımıza konu bakımından incelendiğinde bir ürününde birden fazla konunun işlenmiş olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Buna göre, bu çalışmada asıl öne çıkarmak istediğimiz husus, hangi hoymatın hangi başlık altında değerlendirilebileceğinden ziyade, hoymat ve mânilerin hangi başlıklar altında toplanabileceğidir.

Buna göre, millî temalı Kerkük hoymat ve mânilerinin alt konularını aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Kerkük’ün Osmanlı’dan kopuşunu işleyen mânî ve hoymatlar:

Birinci Dünya Harbinin sonunda Osmanlı kuvvetlerinin Irak’ı terk etmesinin ardından, Irak Türklerinin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. O günden bu yana Irak’ta Türkler artık yalnızdır. Kendilerini himaye edecek bir siyasi şemsiyeden

mahrümduarlar. Bu duygusal ve mânî metinlerinde çeşitli mecazlarla da örtüler (yâr, dost, mertler “Türkler”) dile getirilmiştir. Bu tür mecazlı kullanımlar bir taraftan konunun edebî anlatımına güç ve zarafet katarken diğer taraftan Irak Türklerinin ruhundaki isyancılığı örtülü bir biçimde yansıtma ihtiyacına da cevap verir. Aşağıdaki mânî ve hoymatlar Osmanlı’nın Irak’tan çekilmesi üzerine söylemişdir (Terzibaşı 2003: 14).¹

Dağlar sende bir hal var
Bir elif var, bir dal var.

Yâr bîzden küsti gétti
Koyma gétsin çox yalvar

Bir daş attım kuşlara
Kanadı gümüşlere
Merdler baş aldı gétti
Dünye kaldı puşlara

Gédisen meni apar
Yoxsa kiyamat kopar
Arxavca gözüm yaşı
Ögïve seller kopar

Géttiler yurt koydilar
Yarama murt koydilar
Eski yaram istine
Yéngiden dert koydilar

2. Türkiye Cumhuriyeti’nden beklenileri dile getiren mânî ve hoymatlar:

Irak Türkleri Osmanlı’nın bıraktığı boşluğun doldurulmasını o gün bugündür Türkiye Cumhuriyeti’nden beklemektedirler. Kerkük’tedir birkac nesil, Türk ordusunun bir gün gelip kendilerini esaretten kurtaracağı, kendilerinin de o şanlı orduyu Türk bayraklarıyla karşılaşacakları umuduyle yaşamış ve bu emelle ruhunu Mevlâ’sına teslim etmiştir. Kerküklünün bu kara sevdası zamanla, yer yer içli duygulanmalara ve Anavatan’a sitem dolu misralara dönüştürülmüştür. Aşağıdaki metinler bu duyguların çağiltisidir:

Dad édim
Naxsı derdim dad édim
Dost bîzden üz cévirdí
Men kime feryad édim

Vér yarım,
Doldır bâde, vér yarım

1. Bu bölümdeki hoymat örneklerinden birçoğunu Ata Terzibaşı siyasi hoymatlar olarak vasiplendirirsa da biz, tarihe tankılık eden bu gibi ürünlerin bu başlık altında toplanabileceğine kanaatindeyiz.

KERKÜK VAKFI

Önder SAATÇİ

kerkuklu7@hotmail.com

İllerdi gözüm yolda
Gelmedi nazlı yârim(Aydın Bezirgân)

Axşam arada kaldı
Xençer yarada kaldı
Menim sevgilî yârim
Bilmîrem harda kaldı

Su çayda
Saf olmırı su çayda
Kalmışix karannuxta
Suç yuldzâda, suç ayda

Can Kerkük Canan Kerkük
Her söze kanan Kerkük
Kalıptı yordan uzax
Mum kimin yanın Kerkük

En qerenî²
Girmişix en qerenî
Yırgalavîn³ oyadın
Uyumiş Anqara’nı (Nihat Akkoyunlu)

Odun yada
Hiç vêrmem odun yada
Kerkük gétsé ‘af olmaz
Ankara o dünyada

Kazan qere
Göz qere kazan qere
Kerkük'e göz tikenin
Türbesin kaz Ankara (B. Akasya)

3. Türkiye sevgisini dile getiren mâni ve hoyratlar:

Bununla birlikte, “Türkiye” ve onu en iyi sembolleştiren “İstanbul” Irak Türklerinin göz bebeğidir. “Türkiye sevgisi” bu topluluğun âdetâ gönüldağıdır, vird-i zebanıdır. Irak Türkliğünün gözü kulağı her an Türkiye’dedir. Türkiye, onun dünyaya ve medeniyete açılan kapısıdır. Irak Türklerinin Anavatan'a besledikleri sevgi ve bağlılık hisleri yer yer içli ve duygusal yüklü misralara dönüşerek aşağıdaki hoyrat ve mânilere can vermiştir:

Kan bağlar
Her terefte kan bağlar
Kerkük'ü Türkiye'ye
Can bağlarsa kan bağlar

Bindi yara
Birdi dert bindi yara

2. siyahı
3. sarsın

Türkiye, bir daşkı
Degişmem bin diyara (Abdulhalik Bakır)

Istanbul kar içinde
Etrefi nar içinde
Şad ossin İstanbul'ım
Türkmennar var içinde (Metin Dağlıoğlu)

Kerkük indi.
Ne xoştu Kerkük indi.
Sağ gözüm İstanbul'a
Sol gözüm Kerkük'indi.

4. Siyasi mesajlar taşıyan mâni ve hoyratlar:

İlk iki maddede gözlenen sembollerle anlatma tavrı, yukarıda söz ettigimiz gibi Irak Türkliğünün karşılaştığı siyasi baskuların neticesidir. Zira, uzun yıllar devam eden dikta rejimleri Irak'ta ifade hürriyetini büyük ölçüde kısıtlamış, Arap ırkçılığına dayanan Irak hükümetleri Irak Türkliğini ya yok saymış ya da bu kitlenin varlığını sindirmek için her türlü yola başvurmuştur. Hatta, millî duyguları seslendiren hoyratlar çağrılarından dolayı Sıdık Bende Gaffur, Hâba, Ekrem Tuzlu gibi pek çok sanatçı takibata ve haksız muamelelere maruz kalmışlardır. Ünlü ses sanatçısı Abdurrahman Kızılay'ın da aile fertleri Saddam rejiminde emniyet güçlerince sürekli taciz edilmişdir. Ancak, buna rağmen Irak Türkleri hoyrat ve mânilerde kâh üstü örtülü kâh aşıktan siyasi mesajlar vermemeyi de ihmâl etmemiştir(Terzibaşı 2003: 14-15, Saatçi 2004: 30-31). Meselâ, Musul sorununun çözümü için gerçekleştirilen plebisit (kamuoyu yoklaması) sırasında bir Türkmen kocasına Musul vilâyetinin, Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı bağlanması hususu sorulduğunda, bu kişinin, komisyon üyelerine aşağıdaki mâniyle cevap verdiği görülmüştür (Terzibaşı 2003: 14-15):

Men cigerden kebabam
Bir xanası xarabam
Kanim Türk dilim Türkman
Nêce diyim 'Ereb'em
Şu mâni de aynı dönemin siyasi havasını yansıtır:
Wéran ossin Musul'
Bilmezler yâr usulu
Kör ossin reqib gözü
Koydu bizi küsili

Irak Türkleri Araplaştırma politikalarına ve bunlardan kaynaklanan baskı ve zulme hiçbir zaman boyun eğmemiştir, hürriyet ateşiyle yanın ruhlarındaki isyancı zarif dörtlükler halinde millî vicdanı mal etmişlerdir:

Önder SAATÇİ
kerkuklu7@hotmail.com

Baharda gülüm
Soldı baharda gülüm
Bırda gülmex yasaxtı
Gédim be harda gülüm (M. İzzet Hattat)

Ya dalında
Öt bilbil ya dalında
Bir diyar mezar ossın
Kalmasın yad elinde (Osman Mazlum)

Kerkük'im maxmur Kerkük
Terixte meşhur Kerkük
Barını yadlar yırı
Bağvani mağdur Kerkük (Osman Mazlum)

Kerkük'üm bir gül tekin⁴
Yandıx oldıx kül tekin
Bağında yad egleni(r)
Millet işler kul tekin (Sidık Bende Gafur)

1946'da Sovyetler Birliği'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinde hak iddia etmesi ile meydana gelen krizde Irak Türkleri Türkiye'nin tarafını tutarak Sovyet Rusya'ya karşı açıktan açığa aşağıdaki hoyratlarla tavrı almışlardır. Bu ürünlerde dikkat çeken husus, Irak Türkleri, siyasi ve sosyal alanda Türkiye'den hiçbir destek almamalarına rağmen, yine de Türkiye'nin geleceğini yakından ilgilendiren böylesi hassas bir konuda gönlü ve kader birligini elden bırakmamışlar, yıllarca söylenen ve hâlâ anlatım gücünü koruyan aşağıdaki hoyratları kalplerinde yanınan Türkiye ateşinden ilham alarak misralarla dökmüşlerdir:

Bağaza
Derdim çıktı bügaza
Miskof göziv oyaram
Yan baxarsav Bağaza'a

Bı gazlar
Göge çıxar bı gazlar
Arz çıxsı mihyerinen
Türk'ten çıxmaz Bağzalar

Bağzalar
Kassap qoyın bağzalar
Tanrı yer dağıdanda
Türk'e düştü Bağzalar

Bağzdan
Neler geçer bağzdan
Sular geçse heqqı var
Miskof geçmez bağzdan

4. gibi

Irak Türkmenleri, sonraki dönemlerde de birçok siyasi hoyrat ve mâni düz müslerdir. Aşağıya aldığımız, Cumhur Kerküklü'ye ait olan ve "Yıxtılar kalamızı..." diye başlayan mâni, son yıllarda ünlü sanatçı Mehmet Özbek tarafından bestelenip seslendirilerek bütün Türkiye'ye mal edilmişdir. Bu hoyrat ve mânilerde Ba's rejiminde Irak Türklerinin maruz kaldığı haksızlıklar, 2003 sonrasında siyasi gelişmeler dile getirilmiştir. Hatta, seçimlere katılmadan ne kadar önemli bir husus olduğu da Irak Türklerince yine hoyrat ve mânilerle ifade edilmiştir. Aşağıdaki ürünlerden Ekrem Tuzlu'ya ait olansa Saddam Hüseyin'in devrilmesi üzerine söylemiştir (Saatçi 2006: 82-83):

Kerkük'üm yaralıdı
Gök girip qerelidı.
Her gelen hükmédirdi
Bilmirig haralıdı

Kerkük'ten geçer Xasa
Xasa batıptı yasa
Kerkük'i vérän ettí
Yad ayax basa basa

Kerkük'im bileğ ister
Daştan bir üreg ister
Buğdasında zivan var
İyí bir elek ister (Cumhur Kerküklü)

Yıxtılar kalamızı
Sürdiler balamızı
Hele rüh bugazdayken
Çektiler salamızı (Cumhur Kerküklü)

Günde émiz bastılar
Xéri bizden kestiler
Yüzlerce gencimizi
Suçsuz yere astılar (Cumhur Kerküklü)

On bina
Bir yapıdı(r) on bina
Kerkük'te yer kalmadı
Yer paylandı Onbin'e⁵

O Türkmen'e
Çox dosttu o Türk mene
Seçim günü ses véri
Kurbanam o Türkmen'e (Sirvan Saçıuzun)

5. Onbin: Seksenli yılların başında Irak'ın güneyinden getirilen Araplara Türkmenlerden devlet eliyle gasp edilen evler verilmiş ve bu gibilerin ceplerine Irak devleti hazinesinden 10000 dinar konmuştur. (O zamanki kurlara göre 1 Irak dinarı: 3 ABD doları)